

Szarvas Gábor és a Magyar Nyelvőr

Száz évvel ezelőtt, 1895. október 12-én lezárult Szarvas Gábor életpályája, befejezetté vált életműve, és véget ért egy mozgalmas korszak nyelvünk életében is. Szarvas Gábor olyan korban élt, amikor a magyar nyelvet többfelől érte káros hatás, amikor egészséges fejlődését sok minden akadályozta. Szarvas Gábor pályája úgy alakult, hogy ő lett a múlt század utolsó harmadának vezéregyénisége, aki az első nyelvművelő folyóirat, a Magyar Nyelvőr élén állva kitartóan, fáradhatatlanul és következetesen azért harcolt, hogy visszaálljon nyelvünk tisztasága.

Ami jót ugyanis a reformkor hozott nyelvünknek, elvitte az idegen hatás és minden, ami ebből következett. A szépen indult egységesülési folyamat és felvirágzás után szakadék keletkezett az írott és a beszélt nyelv között, ugyanakkor mind a társalgás nyelvében, mind az írott nyelvben elszaporodtak az idegenszerűségek: idegen szavak, szerkesztésmódok, tükörfordítások. Ez ellen tenni kellett valamit. A diadalmas nyelvújítás példájára megindult az új szavak gyártása, válogatás nélkül minden idegen szónak hadat üzentek nemigen figyelve a nyelv szabályaira. A minden áron való magyarosítás szintén károkat okozott nyelvünknek. Ez ellen is fel kellett lépni. A nyelvújításnak az Akadémia is híve volt, „a mozgalomnak ilyen alakulása azonban tudósait és íróit is megrisztotta” (Bárczi). Többen is állást foglaltak a túlzó újítások ellen, de ez kevésnek bizonyult, mert egy-két cikkel, könyvvel nem lehetett útját állni a nyelv romlásának, rontásának. Ezért javasolták a Nyelvtudományi Bizottság tagjai - többek között Hunfalvy Pál, Budenz József és Gyulai Pál - egy nyelvművelő folyóirat megindítását. Javaslatukra az Akadémia Szarvas Gábort, levelező tagját bízta meg a folyóirat szerkesztésével. A Magyar Nyelvőr első száma 1872. január 15-én jelent meg, s ezzel „megindult az új ortológia rendszeres hadjárata a helyes magyarság érdekében” (Bárczi).

Szarvas Gábor ekkorra már bizonyította, van érzéke és kellő tudása ahhoz, hogy egy ilyen nagy vállalkozás élére álljon. 1867-

ben jelent meg a **Magyartalanságok** című értekezése, melyben a helytelenségeket, idegen szólásmódokat, s főleg a latin nyelv szolgai utánzásából kifejlődött és meghonosult, valamint a meghonosodás útján levő szófűzéseket sorolta fel, hogy ezáltal hozzájáruljon a buján tenyésző gyom kiirtásához. Két évvel később pedig nagy nyelvtörténeti munkáját, **A magyar igeidőket** az Akadémia Marczibányi-jutalomban részesítette. Bárczi Géza írja, hogy „meg kell vallanunk, ma sem tudunk sokkal többet a régi magyar igeidők jelentéséről, mint amit e könyvben olvashattunk”. Szarvas Gábor monográfiájában megmutatta, hogyan kell módszeresen, lépésről lépésre haladva a nyelv adataira támaszkodva, azokból kiindulva megoldani a nyevészeti kérdéseket.

*Surányi Rudolf, Ada polgármestere megnyitja
a tudományos ülésszakot*

S amilyen következetesen, módszeresen járta körül az igeidők történetének kérdését, ugyanolyan megalapozottsággal fogott nyelvünk tisztaságának visszaállításához, sajátságainak megismeréséhez. A nagy munkához jó terv kellett és olyan munkatársak, akikre számíthatott. A Nyelvőr körültekintően kidolgozott programja, melyet az első számban **Mit akarunk?** címmel közölt a szerkesztő, a nyelv minden fontos kérdését felölelte, tartalmazza mindazt, ami a nyelvjavítás célját szolgálja: „Akar-

juk ott, ahol az ingadozó alapra fektetett s rögtönözve létesített nyelvújítás szabályellenes szóalkotásokat hozott forgalomba, a helyesség visszaállítását, ahol az idegen nevekkal való érintkezés korcs kifejezéseket teremtett, a tisztaság előmozdítását, akarjuk a követelményeknek teljesen megfelelő tudományos magyar nyelvtannak összeállítását megkönnyíteni s részben előkészíteni az által, hogy anyagot gyűjtünk s a függőben levő kérdéseket tüzetes megvilágítás által tisztázzuk, mind ezt pedig a magyar nyelv életéből merített eszközök segítségével akarjuk megvalósítani. E végből kutatni fogjuk: 1. a történeti, 2. a népnyelvet, 3. kiváló figyelmünk tárgyát fogja képezni az újabb irodalom, különösen pedig a forgalomban levő hibás szóalakok és idegenszerűségek." A teendőket öt pontban sorolja fel Szarvas Gábor. A programból láthatjuk, hogy a folyóirat nem a nyelvtudomány valamely diszciplinájának műhelye kívánt lenni, hanem olyan orgánus, melynek elsődleges célja a helyes magyar nyelvhasználat visszaállítása és a stílus ápolása. Ebből következik, hogy minden, amit a szerkesztő tervezett, gyakorlati célokat szolgált. A nyelvtörténeti kutatásokat azért szorgalmazta, hogy az elfelejtett nyelvkincset felkutassák és elterjesszék. A népnyelv köréből a tájszók gyűjtésén volt a hangsúly, mert azokkal is bővíteni akarták nyelvünk szóállományát. Az irodalmi nyelv tanulmányozása azért került a tervbe, hogy a benne elterjedt hibásan alkotott szavakat bírálják. Nyelvünk sajátosságainak feltárását Szarvas Gábor ugyanolyan fontosnak tartotta, mint a nyelvtudományban elért eredmények bemutatását, ismertetését.

Szarvas Gábor arra törekedett, hogy a Nyelvőr ne száraz, tudományos folyóirat legyen, ti. nemcsak a szakközönségnek szánta, hanem a nyelv ügye iránt érdeklődő nagyközönség figyelmét is le kívánta kötni. A jó szerkesztő feladatait így foglalta össze: Három dologra kell ügyelnie: 1. Hogy lapja vagy folyóirata az ígért napra okvetlenül megjelenjék, máskülönben az előfizető nem szokja meg, hogy várja. 2. Hogy az ígért terjedelemben elejétől végig szöveggel legyen tele, különben az előfizető megrövidítettnek hiszi magát. 3. Hogy ez a szöveg jó legyen, különben máskor nem fizet elő." Szarvas Gábor teljesítette is ezeket a feladatokat, úgyhogy folyóirata néhány év alatt országos tekintélyre tett szert. Népszerűségének a titka az volt, hogy a közhangulatot fejezte ki, amikor a nyelvtisztítás programját tűzte zászlójára (Lőrincze).

A Nyelvőr első 24 évfolyama 1895-ben (a szeptemberi számot még Szarvas Gábor szerkesztette) nagyon sok, nyelvünk és kultúránk szempontjából egyaránt fontos adatot tartalmaz és őriz számunkra. Tízezernél is több szavunkról találunk nyelvtörténeti, etimológiai, szemantikai vagy grammatikai tudnivalókat. A Szarvas Gábor szerkesztette számokban több, mint 300 népdal és ballada szövege, mintegy 150 népmese található, és sok mondóka, közmondás, népies misztérium, babona, ünnepi játék, ráolvasás, gyermekjáték, lakodalmas vers és köszöntő, átokszöveg és káromkodás stb. Igen gazdag a tájszók és helynevek gyűjteménye is. De nemcsak tájszógyűjtemények készültek, hanem nyelvjárásleírások is, amelyek felölelik a nyelvjáróterületek és -típusok mindegyikét. Több száz helységből vannak adatok a Nyelvőr múlt századi számaiban, ezek között a falvak és városok között van pl. Bajmok, Kishegyes, Óbecse, Szabadka, Magyaritabé, Nagybecskerek, Bellye, Csúza, Karancs, Kopács, Eszék, Rétfalu, Szentlászló, Dobronak, Alsó-Lendava is. Szarvas Gábor a szlavóniai nyelvjárásról és a moldvai csángó nyelvről írt egy-egy tanulmányt.

Lánosz Irén előadás közben

A Nyelvőrnek állandó rovata volt a nyelvtörténeti adatok közlése. Szarvas Gábor az első kötetben közölt egy jegyzéket a

Jókai-kódex szavaiból, és rendszeresen ismertette a Nyelvtudományi Közlemények nyelvtörténeti tárgyú dolgozatait. És ne feledjük el azt sem, hogy a Nyelvőr műhelyében született a Nyelvtörténeti Szótár is.

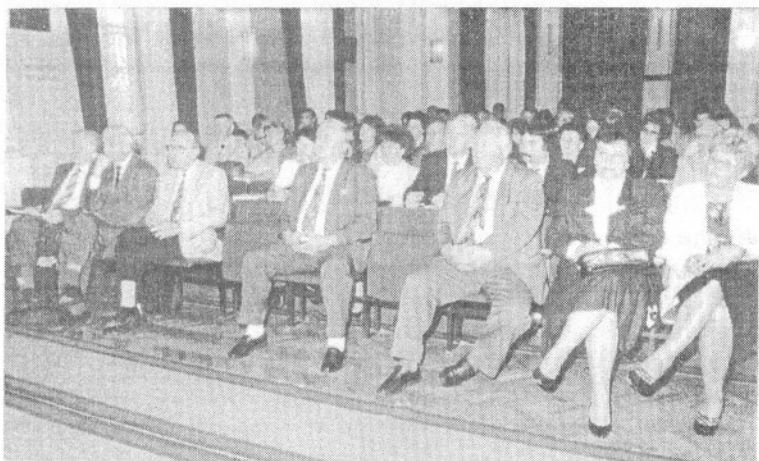
Egy egész leíró nyelvtan állítható össze a folyóiratban megjelent cikkekből és tanulmányokból. Szinte nincs is a magyar grammatikának olyan kérdése, melyet ne világítottak volna meg. A hangtan köréből olvashatunk például a hangok osztályozásáról, a hangok egymásra hatásáról, a hangok történetéről, a hangtörvényekről, a prozódiai jegyekről – a hangszínről, hangmagasságról, hangsúlyról. Az alaktani témák között találjuk a szóalkotás különböző kérdéseit és a ragozást. A szófajok részkérdései is helyet kaptak. Mondattannal is sokan foglalkoztak: pl. a mondatfajtákkal, a mondatrészekkel, a mondatszerkezettel, a mondatrenddel. Jelenéstani cikkeket is közölt a szerkesztő, a rokonértelmű szavak gyűjteménye mellett helyet kaptak a jelentésváltozással, jelentésfejlődéssel kapcsolatos írások is.

A stilisztika nem volt a Nyelvőr központi területe, mégis tett valamit előbbre lépése érdekében. Létrehozásának indítékai között szerepelt ugyanis az írott nyelvi stílusok magyarosabbá tételének igénye is. Hogy változtathassanak a stíluson, először is meg kellett ismerni a korabeli írott nyelvi stílusokat. Ezért kapott külön rovatot a magyar nyelv használata, melyben sorra veszik a hírlapok és folyóiratok nyelvét, a képviselőházban, a törvényhozásban használt nyelvet, az egyház nyelvét, az iskolában, az egyetemen, a színházban használt nyelvet, de nem marad ki a szépirodalom és a tudomány nyelve sem. Szarvas Gábor is írt a természettudományok nyelvéről, a sajtó nyelvéről, elemezte a tankönyvek nyelvét, és írt pl. a János vitéz nyelvéről is.

Fontos rovata volt a Nyelvőrnek a Mesterműszók rovat is, mert sok, ma már kevésbé ismert szakszót őrzött meg az utókornak. Mintegy harminc mesterség szakszóanyagát tanulmányozhatjuk a közölt adatok alapján, pl. jó adatokat találhatunk az asztalosmesterség, a bognár-, a csizmadia-, a kárpitos-, a kerékgyártó-, a kovács-, a nyereggyártó-, a szíjgyártó-, a szűr-
szabó-, a takács-, a tímár-, a vargamesterség szavaiból.

A folyóirat sokszínűsége, gazdagsága, a hatalmas adatgyűjtemény elkészítése elképzelhetetlen jó munkatársak nélkül.

Szarvas Gábornak sikerült sok embert maga köré gyűjtenie, írókat, költőket, tudósokat egyaránt, a nyelv ügye iránt érdeklődő és ugyancsak hasznos munkát végző nem szakembereket is. A 24 évfolyamban mintegy 380 szerző jelentkezett írással, közülük közel százan négynél több írással vannak jelen. A szerkesztő mellett szinte rendszeresen a következő szerzők publikáltak a lapban: Albert János, Alexics György, Balassa József, Budenz József, Brassai Sámuel, Csapodi István, Frecskay János, Halász Ignác, Komáromy Lajos, Melich János, Nagyszigethi Kálmán, Szilasi Móric, Szinnyei József, Ponori Thewrewk Emil, Volf György, Zolnai Gyula.

A tudományos ülészak közönsége

A nyelvjavítást Szarvas Gábor intézményesen kívánta megoldani. 1874-ben felhívást bocsátott közre a *Nyelvőr* januári számának borítóján, melyben felszólította a nyelv barátait, vegyenek részt azokon a közös tanácskozásokon, melyeknek célja a visszasságok kimutatása, a helyes magyarság megállapítása, a közös megállapodás és a megállapított tételek elfogadása és a terjesztése. A tanácskozásokat az Akadémiai Körben tartották minden hónap utolsó szombatján. A találkozásokon részt vettek a lapok szerkesztői, tanárok, a tudósok közül Ballagi Mór, Fogarasi János, az írók közül Gyulai Pál. A folyóirat negyedik kötetétől a *Hibás szók és szólások* javítása rovatban tették közzé

az eredményeket. A munka megkezdése előtt azonban meg kellett határozni, hogy milyen szavakat tekintenek hibás alkotásúaknak. Szarvas Gábor a következőket írja: „Általában véve hibás minden olyan újabb keletű szó, amelynek megvonta akár jelentés, akár alak tekintetében, egészére vagy csak egyik tagjára nézve is magából a nyelvből világosan nem igazolható.... a nyelvtudomány ítélő széke csak az oly újonnan alkotott szó jogosultságát ismeri el, amelyben nemcsak hogy az alapszónak jelentése tiszta, átlátszó, nemcsak hogy a képzőnek értelemmódosító ereje érezhető, hanem megkívánja még, hogy ez utóbbit csak is azon működés végzésére alkalmazzuk, amelyet a nyelvszellem eléje szabott, s ezt a határt szándékosan sehol és soha át ne lépjük.”

Kezdetben azokat a visszasságokat, nyelvi hibákat akarják javítani, melyek a társalgási nyelvben terjedtek el. A kifogásolt szavak helyébe újakat javasoltak. Forrásnak a régi irodalmi nyelvet és a népnyelvet tekintették, de figyelembe vették a korabeli irodalom azon alkotásait is, amelyek semmilyen tekintetben sem estek kifogás alá. Természetesnek tartották, hogy a szóképzést is fel kell használniuk a szókincs gazdagításakor, de csak a nyelv szellemében létrejött alakokat fogadták el.

Elveiknek megfelelően helytelennek tartották pl. az igetős összetételeket, ilyeneket, mint a rakpart, mosteknő, futbolond, forgszél, ivpohár vagy iszpohár, a -da, -de képzővel alkotott szavakat: szálloda, bölcsöde, járda, képezde, vígarda, társalgda, a végződéstől megfosztott szavakat: zöm(ök), csir(a), vir(ág), bur(ok), a két utóbbiból keletkezett virbur szót (virágburok), a vir származékait (gomolyvir, torzsavir), a -képes utótagú szavakat: munkaképes, harcképes, kormányképes, váltóképes, udvarképes, fegyverképes, választóképes, azokat a szavakat, melyek tövének jelentése nem igazolható: nedély, tökély, egylet, többlet, azokat, amelyeknek töve sem, képzője sem található meg a régi nyelvben: takár, lobor, gula, köneny, kesreny, rossznak tartották az önkívület, okmány, festész, gazdasz szavakat is, mert képzőjük alkalmatlan arra a szerepre, melyre alkalmazták stb. A felsorolt szavak helyett egy-két, sőt több szót is javasoltak Szarvasék. Ezeket azonban nem volt könnyű elfogadtatni. Sőt, a bírált szavakat többen védelembe vették, egyrészt, mert nem értettek egyet Szarvas Gábor elveivel, másrészt, mert a kifogásolt szavak jó része már meghonosodott, elterjedt. Ekkor kezdődtek a nagy viták, a vádaskodások, sértegetések, gúnyolódások, mert a

logikus, megfontolt érvelések mellett minden megtalálható a vitairatokban. Szarvas Gábor nem győzte magyarázni, hogy nem ellensége a nyelv gazdagításának, az új szavak alkotásának, de azt mindig hangsúlyozta, hogy a „bevették, használják, kegyelem neki” nézetet nem fogadhatja el, és nem fogadta el azt sem, amikor a neológusok a nyelvérzék szerepével védekeztek, amikor az ízlés, a széphangzás, az esztétika nevében szóltak. Kitarzott elve mellett: „Valamely használat helyes vagy helytelen volta fölött a nyelv szava dönt. Amely jelenségeket a nyelvbeli tények igazolnak, az helyes, amelyet megtagadnak, az helytelen.”

A nyelvszokás hatalmát illetően azonban egy kicsit engedett, elismerve, hogy van bizonyos ereje annak a követelésnek, hogy a neologizmusok egy részét, mint meghonosodottakat, jogosnak tartsák. Ezzel egy lépést tett a megegyezés felé. Bizonyos szók, írja a 80-as évek végén, „annyira meggyökereszkedtek nyelvünkben, annyira megszokottá lettek, hogy ellenük való küzdelmünk, ha megkísérelnők is, előre láthatólag sikertelen maradna”, de ehhez azt is hozzáteszi, hogy „azzal, hogy ily sikertelen munkára nem vállalkoztunk, korántsem mondtuk azt, hogy jogosultságukat, szükséges voltukat elismerjük”.

Szarvas Gábor nyelv művelő mozgalmát Bárczi Géza így értékeli: „... az ötvenes években új lendületet vett nyelvújítás ék-telen túlzásainak érvényesülését sikerrel hiúsították meg, elérték, hogy igen sok, még meg nem gyökeresedett furcsa szó eltűnjék a nyelvből, s gátat vetettek igen sok korcs új szó keletkezésének, úgyhogy mintegy belesulykolták a köztudatba a szóalkotás fontosabb szabályait, s általában fölkeltették a nyelvi lelkiismeretet... Az ortológus mozgalom nagyban hozzájárult, hogy a sajtó és az irodalom nyelve magyarosodott, és ami szintén igen fontos, maradandóan átvitte a köztudatba, hogy az intézményes nyelv művelés egyik fontos feladata a nyelvi helyesség megóvása, ami egyáltalán nem jelenti a nyelv szellemének megfelelő újítások elutasítását.”

Szarvas Gábor egyénisége határozta meg a Nyelvőr életútját is. Négyesi László szerint: „Nincs egy folyóiratunk sem, mely annyira magán viselné szerkesztője egyéniségének bélyegét, mint a Nyelvőr.”

És végül idézzük Riedl Frigyest: „Szarvasnak lényeges saját-ságaihoz tartozott, hogy vezéregyéniségnek született: nemcsak

támadni tudott, bámulatos tüzzel, hanem a támadás előtt tábor
gyűjteni, zászlója köré csoportosítani mindazokat, akikben némi
fogékonyságra talált.... Szarvas Gábor jelentőségét úgy fejezném
ki, hogy ő határt alkot a magyar írásmód történetében: 10-20 év-
vel fellépése után már másképp írtak, mint fellépésekor.”